

समाज कल्याण
परिषदबाट कार्यक्रम
अनुगमन : पृष्ठ ३

सामाजिक नवसाको
आवश्यकता र
महत्व : पृष्ठ ५

पालिकाको
खानेपानी पहुँच
वृद्धिमा नेवाको
भूमिका : पृष्ठ ७

लैंगिक हिंसा विरुद्धको
ऐतायबद्धता र लैंगिक
समानतामा नेवाको
भूमिका : पृष्ठ ९

पानी र सरसफाइ

नेपाल स्वास्थ्यको लाभि पानी (नेवा) को त्रैमासिक बुलेटिन

वर्ष २१

अंक ३

वैशाख २०८०

विभिन्न कार्यक्रमहरूका साथ विश्व पानी दिवस मनाइयो

प्रत्येक वर्षको मार्च २२ मा मनाइने विश्व पानी दिवस यस वर्ष पनि नेवाले विगतमा भैं विभिन्न कार्यक्रमको आयोजना गरेर मनाएको छ। जनसंख्या वृद्धि र मौसम परिवर्तनका असरहरूसँगै विश्वमा देखा परेको स्वच्छ खानेपानीको सङ्कट र यसको समाधानमा व्यक्ति, समुदाय, विभिन्न तहका सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रलाई सहज, सचेत, सक्षम र सबल बनाउनका लागि संयुक्त राष्ट्र सङ्घले सन् १९९३ देखि मार्च २२ लाई पानी दिवसको रूपमा मनाउन थालेको हो। यस दिवसका लागि यस वर्षको नारा Accelerating Change रहेको थियो। खानेपानीको चुलिंदो सङ्कट समाधानको पहललाई 'द्रुत गति' दिनका लागि यो नारा तय गरिएको थियो।

घरायसी क्रियाकलाप, खेतीपाती र पशुपालन जस्ता कृषि प्रणाली, स्वास्थ्य तथा आर्थिक क्रियाकलापदेखि धार्मिक एं सांस्कृतिक संस्कारमा गर्भवस्थादेखि मृत्युपर्यन्त मानिसलाई आवश्यक पर्ने पानीको उपलब्धतामा बर्सेनी चुनौती थपिदै गएकाले यो दिवसको सान्दर्भिकता अझ बढ्न पुगेको छ।

विश्व पानी दिवसलाई सार्थक बनाउनका लागि नेवा, बागमती प्रदेश कार्यालय, सिन्धुली अन्तर्गतका स्थानीय तहहरू कमलामाई

बागलुड जिल्लामा मनाइएको विश्व पानी दिवस २०८०को एक भलक

सिन्धुली जिल्लामा मनाइएको विश्व पानी दिवस २०८०को एक भलक र दुधौली नगरपालिका साथै मरिण, हरिहरपुरगढी, सुनकोशी, गोलन्जोर गाउँपालिकामा २० वटा र काभ्रे जिल्ला अन्तर्गतको रोशी र बेथानचोक गाउँपालिकाका आठ गरी यस आर्थिक वर्षमा सञ्चालित २८ वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूमा कार्यरत कर्मचारी, स्थानीय तहका कर्मचारी, खानेपानी उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरू लगायत उपभोक्ताहरूको उपस्थितिमा दिवसको नाराका साथै चेतनामूलक सन्देश लेखिएको ब्यानर, प्लेकार्ड तथा पम्पलेटहरू सहित समुदायहरूको परिक्रमा गरिएको थियो।

यसैगरी नेवा, गण्डकी प्रदेश कार्यालय, बागलुड अन्तर्गतका स्थानीय तहहरू तमानखोला गाउँपालिका, ढोरपाटन नगरपालिका, निसीखोला गाउँपालिका, बडीगाड गाउँपालिका, ताराखोला गाउँपालिका, बागलुड नगरपालिका र जैमिनी नगरपालिकामा यस वर्ष सञ्चालनमा रहेका २३ वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूमा पनि विश्व पानी दिवस विभिन्न कार्यक्रमको आयोजना गरेर मनाइएको छ। नेवाको आयोजना क्षेत्रमा खटिएका कर्मचारीहरूले दिवस अन्तर्गत आयोजित क्रियाकलापहरूको सहजीकरण गरेका थिए।

विनोद कोइराला विवेक प्रसाद दाहाल

सम्पादन मण्डल

डा. महेश्वर प्रसाद यादव, संयोजक
(पिएमआर प्रबन्धक)

अरुण कुमार श्रेष्ठ, सदस्य
(वास प्रबन्धक)

उमेश बस्नेत, सदस्य
(फण्डरेजिड संयोजक)

भरत अधिकारी, सदस्य
(विज्ञ सम्पादक)

सल्लाहकार

ई. रेशम जंग सिंह
(निर्देशक, नेवा)

कुमार प्रसाद सिलवाल
(वरिष्ठ प्रबन्धक - फिल्ड अप्रेसन)

दिनेश उप्रेती

(प्रशासन तथा मानव संसाधन प्रबन्धक)

नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा)

लोहसाल, काठमाडौं, नेपाल
पोष्ट बक्स नं. : ४२३१

फोन नं. : ०१-४०१५७०७, ४०१५६०८

टोल फ्री नं. : १६६० ०१ २३४५०

ईमेल : newah@newah.org.np

वेबसाइट : www.newah.org.np

सम्पादकीय

विश्व पानी दिवसको सन्देश मनन गराँ

प्रत्येक वर्ष मनाइने विश्व पानी दिवसले हामीलाई हाम्रो जीवनमा पानी र सरसफाइको महत्वको सम्झना गराउँछ। यस वर्षको नारा Accelerating Change (द्रुत परिवर्तन) ले पानी संकटलाई सम्बोधन गर्न छिटो र प्रभावकारी कार्यको आवश्यकतामा जोड दिएको छ।

जलवायु परिवर्तन, जनसंख्या वृद्धि र पानी व्यवस्थापनको कमजोर तौरतरिकाले हाम्रा पानीका स्रोतहरू सुक्ने र दूषित हुने प्रवृत्ति बढिरहेको छ। यही कारणले विश्वले पानीको संकटको अभूतपूर्व सामना गरिरहेको छ। आज, विश्वभर दुई खर्ब २० अर्ब मानिसहरू सुरक्षित पिउने पानीको पहुँचबाट वञ्चित छन् भने ४ खर्ब २० अर्ब मानिसहरू व्यवस्थित सरसफाइका सेवाहरूको पहुँचबाट वञ्चित छन्। यसले मानव स्वास्थ्य र कल्याणलाई मात्र हानि पुऱ्याउने नभई आर्थिक र सामाजिक विकासमा पनि नकारात्मक असर पार्छ।

यस संकटलाई सम्बोधन गर्न हामीले परिवर्तनका कदमहरूलाई तीव्रता दिनुपर्छ। पानीका स्रोतहरूको संरक्षणमा सरकार, नागरिक समाज र व्यक्ति सबैको भूमिका हुन्छ। यस कार्यलाई मूर्त रूप दिन पूर्वाधारहरूमा लगानी तथा जलस्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्न आवश्यक छ। पानीका मूल, मुहान, खोला, नदी, सिमसार र जङ्गल जस्ता पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण र पुनःस्थापना गरेर मात्र विश्वव्यापी पानीको संकट कम गर्न सकिन्छ।

पानीको संकट कम गर्नका लागि व्यक्तिगत र संस्थागत दुवै तहमा पानीको संरक्षण र व्यावसायिकता प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ। पानीलाई स्रोतदेखि मुखसम्म सुरक्षित बनाइराख्नका लागि मानिसको व्यवहार परिवर्तन सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष हो, जसका लागि चेतना जागरण आवश्यक छ। समुदायका सीमान्तकृत समुदायहरूले सुरक्षित पानीको प्रयोग गर्न सक्ने वातावरण बनाउनेतर्फ प्रभावकारी कदम चाल्न सके मात्र यसपटकको विश्व पानी दिवसले तय गरेको नाराको सार्थकता रहनेछ।

खानेपानी सेवाको नियमितताका लागि खासस्व बजार प्रवर्द्धन

नेवा बागमती प्रदेश कार्यालय सिन्धुलीद्वारा यस जिल्लाको सुनकोशी गाउँपालिकामा हाल सञ्चालनमा रहेका १५ वटा र आगामी दिनमा निर्माण हुने खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूको नियमित सञ्चालनका लागि खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता (खासस्व) बजार प्रवर्द्धन गरिएको छ। यस अन्तर्गत यही आर्थिक वर्षदेखि सुनकोशी गाउँपालिका ३ मा रहेको एस.एस. हार्डवेयर पसलसँग समन्वय गरी धाराको टुटी, रेगुलेटिङ भल्ब, ब्रास युनियन, वासर, गेट भल्ब, हरपिक, चर्पी सफा गर्ने ब्रस, सेरामिक प्यान जस्ता सामग्रीहरू उक्त पसलमै सहज रूपमा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइएको छ।

नेवाले प्रयोग गर्न सिफारिस गर्ने गुणस्तरको सामग्री जहाँसुकै नपाइने भएकाले यस्तो सामग्रीको सहज उपलब्धताका लागि यो पहल गरिएको हो। स्थानीय स्तरमै सरसफाइ बजारको स्थापनाले खानेपानी प्रणालीका लागि नेवाले प्रयोग गरेको जस्तो गुणस्तरयुक्त सामान लिन बनेपासम्म पुग्नु पर्ने अवस्थाको अन्त्य भएको छ। सानो सामान लिन पनि टाढा धाउनु पर्ने बाध्यताले आउन जान लाग्ने

खर्चको बचत त भएको त छ नै, सामग्रीको सहज उपलब्धताले गर्दा यस अघि जस्तो सामानको अभावमा कैयन् दिनसम्म खानेपानी सेवा अवरुद्ध हुने स्थितिको पनि अन्त्य भएको छ। यस पसलका प्रोपाराइटर चन्द्र बहादुर श्रेष्ठ खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूलाई आयोजनाका लागि आवश्यक पर्ने सामान सहुलियत दरमा बेचिने गरेको बताउनु हुन्छ।

विवेक प्रसाद दाहाल

समाज कल्याण परिषदबाट नेवाद्वारा सञ्चालित

खानेपानी तथा सरसफाइ कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन

नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) द्वारा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा सम्पन्न भएका विभिन्न खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूको समाज कल्याण परिषदका प्रतिनिधिहरू तथा नेवाका कर्मचारीहरू सम्मिलित अनुगमन टोलीले अनुगमन गरेको छ । परिषदका प्रतिनिधिहरू, नेवा प्रधान कार्यालय, काठमाडौं तथा नेवा बागमती प्रदेश कार्यालयका कर्मचारीहरू सम्मिलित अनुगमन टोलीले २०७९ माघ २७ देखि २९ गतेसम्म संयुक्त रूपमा सिन्धुली जिल्लामा सञ्चालित खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूको अनुगमन गर्नुका साथै उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरेको थियो । अनुगमन गरिएका आयोजनाहरूमा सुनकोशी गाउँपालिका-३ स्थित कालीमाटी खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना, दुधौली नगरपालिका-१४ स्थित लामीडाँडा र भोले पीपलडाँडा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना तथा फिक्कल गाउँपालिका - ४ स्थित सोखुबरडाँडा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना थिए । अनुगमन टोलीले उलिखित चौरै वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनामा निर्मित इन्टेक, पानी जम्मा गर्ने ट्याङ्की, धारा र पाइपलाइनहरूको संयुक्त रूपमा अनुगमन गर्नुका साथै घर घरमा निर्मित चाड, जुट्यान र चर्पीहरू लगायत समग्र सरसफाइ अवस्थाको समेत अनुगमन गरेको थियो । टोलीले दुधौली नगरपालिका - १४ मा सौर्य तथा विद्युतीय प्रविधिद्वारा सञ्चालित लामिडाँडा र भोले पीपलडाँडा खानेपानी आयोजनाको पनि अनुगमन गरेको थियो ।

अनुगमन टोलीले उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरूसँग खानेपानी आयोजना दिगो राख्न गरिएका पहलहरू, मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको व्यवस्था, खानेपानी गुणस्तर परीक्षण, भैपरि आउने समयमा आयोजना मुचारु राख्न चालिने कदमहरू तथा नेवाबाट प्राप्त तालिमहरूका बारेमा जानकारी हासिल गरेको थियो । यस क्रममा टोलीले फिक्कल गाउँपालिका-२ स्थित साँखरखोला धनसार तर्केनी खानेपानी आयोजनामा जडित सेन्सरको समेत अनुगमन गर्नुका साथै फिक्कल गाउँपालिकाका पदाधिकारीहरूसँग खानेपानी आयोजनाको दिगोपन र सर्वसुलभताका बारेमा छलफल गरेको थियो ।

अनुगमन टोली समुदायसँग छलफल गर्दै (बागलुड)

अनुगमन टोलीले सुनकोशी गाउँपालिकाका अध्यक्ष दीपा बोहोरा (दाहाल) सँग खानेपानी आयोजना सञ्चालन, खानेपानी प्रणलीलाई दिगो राख्न गाउँपालिकाबाट गरिएका पहलहरू, भविष्यको कार्ययोजना र गाउँपालिकाबाट सम्बन्धित खानेपानी आयोजनाका लागि छुट्याएको सम्पूरक कोष रकमको विनियोजन र परिचालनबारे छलफल गरेको थियो । यसैक्रममा टोलीले नेवा बागमती प्रदेश कार्यालय, सिन्धुलीका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूसँग गत आर्थिक वर्षमा सम्पन्न खानेपानी आयोजनाहरूको प्रगति तथा समस्याहरूका बारेमा छलफल गरेको थियो । छलफलका क्रममा टीमलीडर तथा सदस्यहरूले अनुगमनका क्रममा देखिएका राम्रा पक्षहरूलाई निरन्तरता दिने र कमजोर पक्षहरूलाई अविलम्ब सुधार गर्न सुझाव दिनुभएको थियो ।

यसैगरी समाज कल्याण परिषदका प्रतिनिधिहरू तथा नेवाका कर्मचारीहरू सम्मिलित अनुगमन टोलीले २०७९ फागुन १२ देखि १४ गतेसम्म आ.व. २०७७/०७८ मा दातृ निकाय च्यारिटी वाटरको आर्थिक सहयोगमा नेवा गण्डकी प्रदेश कार्यालय अन्तर्गत बागलुड जिल्लामा निर्मित केही खानेपानी आयोजनाहरूको अनुगमन गरेको छ । यस क्रममा बडीगाड गाउँपालिका-३ मा निर्मित सोलीघोटे, ढोरपाटन नगरपालिका-२ मा निर्मित सिमलचौर तथा निसीखोला गाउँपालिका-६ मा निर्मित जाउलेपानी खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूको निरीक्षण तथा अनुगमन गरिएको थियो । यस अवसरमा योजना अन्तर्गत निर्मित ट्याङ्की तथा धाराहरूको निरीक्षण गरिनुका साथै उपभोक्ता समितिहरूका पदाधिकारीहरूसँग छलफल गरिएको थियो । छलफलमा योजना निर्माणको चरणमा जनश्रमदान जुटाउन अपनाइएका उपायहरू, प्रणलीको मर्मत सम्भार योजना, मर्मत सम्भार कोष तथा सरसफाइको अवस्थाबारे जानकारी लिइएको थियो । यसै क्रममा निसीखोला गाउँपालिकाका अध्यक्ष तथा अन्य पदाधिकारीहरूसँग पनि योजना तथा साभेदारीको विषयमा छलफल भएको थियो । उक्त छलफलमा खासगरी गाउँपालिकाले लगानी गर्ने साभेदारी रकम, रकम फछ्योट प्रक्रिया, जनश्रमदान तथा निर्माण भएका योजनाहरूको दिगोपनाका बारेमा छलफल भएको थियो ।

अनुगमन टोलीद्वारा सिन्धुली जिल्लाको दुधौली नपास्थित लामीडाँडा खानेपानी आयोजनाको ट्याङ्की अवलोकन

दुवै अनुगमन टोलीको टीमलीडर समाज कल्याण परिषदका सामाजिक विज्ञ सन्तोष पौडेल रहनु भएको थियो भने अन्य सदस्यहरूमा परिषदका चित्रकुमार थापा र कपिल लुइटेल हुनुहुन्थ्यो । नेवा, वागमती प्रदेश कार्यालय अन्तर्गतको अनुगमनमा नेवा प्रधान कार्यालयका आयोजना, अनुगमन र रिपोर्टिङ प्रबन्धक डा. महेश्वर प्रसाद यादव तथा प्रदेश कार्यालय प्रमुख मैत्रेयी शर्मा, योजना, अनुगमन तथा रिपोर्टिङ

सुपरभाइजर नवीन घिमिरे तथा वरिष्ठ अनुगमन सहायक विवेक प्रसाद दाहाल रहनु भएको थियो । यसैगरी नेवा गण्डकी प्रदेश कार्यालय अन्तर्गतको अनुगमनमा नेवा प्रधान कार्यालयका मानव संसाधन तथा प्रशासन प्रबन्धक दिनेश उप्रेती, पिएमआर अधिकृत विनोद कोइराला र वरिष्ठ अनुगमन सहायक धनवीर सावत रहनु भएको थियो ।

विनोद कोइराला विवेक प्रसाद दाहाल

सुखद भविष्यको पखाईमा भेडीखर्क वासीहरू

४५ घर परिवारको बसोबास रहेको बागलुड जिल्लाको जैमिनी नगरपालिका वडा नं. १०, भेडीखर्क गाउँ खानेपानीको अभावका लागि परिचित ठाउँ हो । धैरै घर नभए पनि यस गाउँमा पानीको समस्या दिनदिनै बिकराल बढै गएको छ । यस गाउँकी वासिन्दा दुर्गा पाण्डे थापा भन्नुहुन्छ “मनसुन सकिने बित्तिकैदेखि यहाँ पानीको समस्या शुरू भइहाल्छ । धारा कुवा जतातै पानीका लागि पालो पाउन निकै गाहो हुन्छ ।” १२ वर्ष अघि यहाँ बुहारी बनेर भित्रिएदेखिकै समस्या भोगिरहनु भएकी थापा अब भने सुखको दिन आउने आशामा हुनुहुन्छ । किनभने यस गाउँमा हाल नेवा गण्डकी प्रदेश कार्यालय र जैमिनी नगरपालिकाको साझेदारी तथा स्थानीय वासिन्दाको सक्रियतामा भेडीखर्क लिफ्ट खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना निर्माण भइरहेको छ । थापा यस आयोजनाको व्यवस्थापन समितिकी अध्यक्ष समेत हुनुहुन्छ ।

वषौं अघि तीन वटा मूल जम्मा गरेर ल्याइएको पानी मुहानमै घट्टै गएपछि यसपाली फागुन महिनादेखि दुई दिनको एकपटक केही बेर मात्रै धारामा पानी छोड्ने गरिएको छ । धारामा पानी आउँदा पनि एक घरको भागमा मुसिकलले दुई गाग्री पानी पर्छ । यीति पानीले खान र खाना पकाउन पुच्याउनु पर्ने बाध्यता छ ।

यस्तो अवस्थामा पनि यहाँका वासिन्दाले दुःख गरेर जोहो गरेको पानीको सदुपयोग गरेर करेसाबारी लगाउने गर्न्छ । चौलानी, दाल र तरकारी पखालेको पानी वस्तुभाउलाई दिने गरिन्छ भने लुगा धोएको र भाँडा माघेको पानीले करेसाबारीमा लगाउने गरिन्छ । यसरी सिर्चाई गरेर करेसाबारीमा काउली, ब्रोकाउली लगायतका तरकारीहरू उज्जाएर आफूले खाइकन पनि करिव पाँच हजार रुपैयाँको बेचेको बताउनु हुन्छ स्थानीय वासिन्दा मीन बहादुर श्रीस राना ।

आगामी असार मसान्तसम्ममा यो आयोजना सम्पन्न भएर पानीको अभाव हट्ने आशामा यहाँका वासिन्दा उत्साहित भएर जनश्रममा जुटेका छन् ।

जग बहादुर घर्ती

भेडीखर्कमा पानीको चरम अभावका नमुनाहरू : बोकेर ल्याएको पानीले लुगा धुँदै (बायाँ) र कुवाबाट पानी भर्दै स्थानीय वासिन्दाहरू (दायाँ)

तीन बजेतिर उठेर कुवा पुग्नेले मात्र त्यो पानी भर्न पाउँछन्, त्यसपछि रितै फर्कनु पर्छ” थापा भन्नुहुन्छ ।

यस्तो अवस्थामा पनि यहाँका वासिन्दाले दुःख गरेर जोहो गरेको पानीको सदुपयोग गरेर करेसाबारी लगाउने गर्न्छ । चौलानी, दाल र तरकारी पखालेको पानी वस्तुभाउलाई दिने गरिन्छ भने लुगा धोएको र भाँडा माघेको पानीले करेसाबारीमा लगाउने गरिन्छ । यसरी सिर्चाई गरेर करेसाबारीमा काउली, ब्रोकाउली लगायतका तरकारीहरू उज्जाएर आफूले खाइकन पनि करिव पाँच हजार रुपैयाँको बेचेको बताउनु हुन्छ स्थानीय वासिन्दा मीन बहादुर श्रीस राना ।

आगामी असार मसान्तसम्ममा यो आयोजना सम्पन्न भएर पानीको अभाव हट्ने आशामा यहाँका वासिन्दा उत्साहित भएर जनश्रममा जुटेका छन् ।

पानी जम्मा गर्ने ट्र्याङ्की बनाउँदै प्राविधिक तथा स्थानीय वासिन्दाहरू

पानी

पानी हो सर्वश्रेष्ठ,
सबैको तिर्खा यसले मेट्छ
आफ्नो कुनै रङ छैन यसको,
तर जीवनमा रङ यसले भर्छ

खोल्सा, खोला, नदी र नाला
हिउँ र बादल, झरी र असिना
पानीले नै अडेको छ सृष्टि सारा
त्यसैले चाहियो घर घरमा धारा

जीवन दिने वहुमूल्य पानी
नगरौ दूषित जानी जानी
सफा राखे जीवन दिन्छ
दूषित बनाए ज्यानै लिन्छ

गाग्री च्याप्दै दिदी बहिनी
पँधेरा धाउँछन् साँझ बिहानी
जलस्रोतमा धनी हाम्रो राष्ट्र
तर भोग्दै हामी पानीको कष्ट

बालकुमारी महतो

खानेपानी आयोजनाको पारदर्शिताको प्रभावकारी औजार : सामाजिक नक्सा

नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) को आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा समुदायमा निर्माण भई सञ्चालित सबैजसो आयोजनाहरूमा सँगैको तस्विरमा जस्तो सामाजिक नक्सा देख्न पाइन्छ । जसलाई 'सूचना बोर्ड' वा 'जानकारी बोर्ड' पनि भनिन्छ । यस आलेखमा यस्तो नक्सा के प्रयोजनका लागि बनाइन्छ भन्ने जानकारी दिइएको छ ।

नेवाले विगत ३० वर्षदेखि ग्रामीण क्षेत्रमा सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छतामा पहुँच सुनिश्चित गर्दै विशेषज्ञता हासिल गरेको छ । यसै क्रममा, नेवाले विगत २५ वर्षदेखि सामाजिक नक्सा प्रयोग गर्दै आइरहेको छ ।

अन्य क्षेत्रमा विभिन्न प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिएको जानकारी बोर्डको अनुसरण गर्दै नेवामा यसको शुरुआत भएको हो । तत्कालीन क्षेत्रीय प्रमुख कुमार सिलवालले दाढ़को लालमटिया आयोजनामा यसको प्रयोग पहिलो पटक गर्न लगाउनु भएको थियो । वार्षिक पुनरावलोकन बैठकमा छलफल हुँदा नेवाका तत्कालीन अध्यक्ष अजय दीक्षितको निर्देशनमा सबै आयोजनामा यसको प्रयोग गर्ने निर्णय भएसँगै यसको निरन्तर प्रयोग गरिए आएको छ ।

समुदायको पायक पर्ने स्थानमा सामाजिक नक्सा राखेर गाउँ-बस्ती, वन-जंगल, बाटो-घाटो, नदी-नाला, विद्यालय, स्वास्थ्यचौकी र खानेपानी वितरण प्रणालीका संरचनाहरू विभिन्न संकेत चिन्हबाट देखाइएको हुन्छ । यस्तो नक्सा घर संख्याको आधारमा ठूलो वा सानो बनाउने गरिएको छ । ५० भन्दा कम घर संख्या भएको आयोजनामा पाँच फिट लम्बाई र तीन फिट चौडाईको प्लेन सीटमा बनाइन्छ भने ५० वा सो भन्दा बढी कम घर संख्या भएको आयोजनामा छ फिट लम्बाई र चार फिट चौडाईको प्लेन सीटमा सामाजिक नक्सा बनाइएको हुन्छ । नक्सा बनाउँदा इनामेलको प्रयोग गरिने भएकाले यस्तो नक्सा स्थायी हुन्छ । यस्तो बोर्डमा आयोजनाको नाम र ठेगाना सहित कार्यान्वयन अवधि समेत उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

सामाजिक नक्सामा आयोजनाको विस्तृत विवरण उल्लेख गरिएको हुन्छ । जसमा लाभान्वित जनसंख्या र घरधुरीको संख्याका अतिरिक्त समाजको आर्थिक वर्गीकरण अनुसारको क वर्ग, ख वर्ग, र ग वर्गमा पर्ने घरधुरीको संख्या उल्लेख गरिएको हुन्छ । आर्थिक वर्गीकरणले समुदायको वर्ग अनुसारको स्तर निर्धारण हुने भएको हुँदा सोही अनुरूप योजना तर्जुमा गरी संचालन गर्न सहज हुन्छ ।

यसैगरी सामाजिक नक्सामा मुहानको संख्या, ट्याङ्कीको संख्या, पाइपलाइनको लम्बाई, र धाराको संख्या उल्लेख गरिनुका सथै घर र धाराको अवस्थिति समेत रेखांकित गरिएको हुन्छ । घरधुरीको संख्या र धाराको संख्याको आधारमा आयोजना कुन किसिमको हो भन्ने छुट्ट्याउन सकिन्छ । साधारणतया, घरधुरीको संख्या भन्दा धाराको

नेवार सिलवाल

संख्या कम भएमा त्यस्तो सामुदायिक आयोजनाको श्रेणीमा भने घरधरे धारा भएमा 'एक घर एक धारा' आयोजना भनेर बुझन सकिन्छ ।

सामाजिक नक्साको तल्लो भागमा आयोजनाको कार्यान्वयनको लागि सहकार्य गर्ने संघसंस्थाको विवरण उल्लेख गरिएको हुन्छ । जस अन्तर्गत आयोजना कार्यान्वयन गर्ने संस्था, दातृ संस्था, र स्थानीय सरकारको नाम र प्रतीक चिन्ह राखिएको हुन्छ । त्यसैगरी, समाज कल्याण परिषद् को नाम, लोगो र आयोजना स्वीकृत मिति समेत उल्लेख गरिन्छ ।

उपभोक्ताको सुविधालाई मध्यनजर गर्दै, नेवाले नेपाल टेलिकमसँगको समन्वयमा वि.सं. २०७९ बैशाखमा टोल-फ्री नम्बर १६६००१२३४५० रहने गरी टोल-फ्री कल सेन्टर स्थापना गरेको छ । यसपछि बनाइएका सामाजिक नक्साहरूमा सर्वसाधारणको जानकारीका लागि टोल फ्री नम्बर पर्न उल्लेख गर्ने गरिएको छ ।

आयोजनाको शुरुमा सार्वजनिक सुनवाई गर्दा फ्लेक्समा प्रिन्ट गरी अस्थायी किसिमको जानकारी बोर्ड प्रयोग गर्न सकिन्छ । जुन आयोजना कार्यान्वयन अवधिभर राख्न सकिन्छ । जसमा अनुमानित बजेट समावेश गरिएको हुन्छ । आयोजना सम्पन्न गरी सार्वजनिक लेखापरीक्षण गर्दै गर्दा स्थायी प्रकृतिको नक्सा राख्नु उपयोगी हुने देखिन्छ । जसमा आयोजनाको वास्तविक खर्च समेत राख्न संभव हुन्छ

आयोजनाको पारदर्शिताको उत्तम औजार

सामाजिक नक्साले सार्वजनिक रूपमा आयोजनाको बजेट, प्राविधिक र सामाजिक पक्षहरूलाई उजागर गर्नुका साथै आयोजना कार्यान्वयन अवधिभर र त्यसपछि पनि सरोकारवालाहरूलाई आयोजनाको संक्षिप्त विवरण, बजेट, र सहकार्य गरेका निकायहरूको विवरणबाटे जानकारी दिने हुनाले यसलाई आयोजनाको पारदर्शिताको उत्तम औजार मानिन्छ । यसले एउटा आयोजनाको मात्र नभई संस्थाको सुशासनको तहलाई समेत इक्कित गर्दछ । आयोजनाको कुल लागत, नेवामा मार्फत दातृ निकायको योगदान, पालिकाको योगदान, समुदायको श्रमदान (बाँकी पृष्ठ ६ मा)

खानेपानी आयोजनाले ल्यायो आयआर्जनको अवसर

सीप र जाँगर हुनेको आँगनमै सुन फल्छ भने उदाहरण बन्नु भएको छ, सिन्धुली जिल्लाको सुनकोशी गाउँपालिका, वडा नम्बर ४, कोटगाउँ फलामेचौर निवासी फत बहादुर श्रेष्ठ। खानेपानीको अभाव मेटाउन सधैं काम छाडेर अस्थायी पाइप जोड्दै दौडनु पर्ने समस्याको समाधान हुने भएकोमा उहाँ मात्र नभई समुदायका सबै सदस्य खुशी छन्। खानेपानीको सुविधा सँगसँगै स्वास्थ्य र सरसफाइको महत्व र बानी व्यवहार परिर्तनका लागि आयोजना गरिएका तालिममा सहभागी हुँदा, सरसफाइका संरचना बनाउँदा, स्वास्थ्य र सरसफाइ सम्बन्धी धारा स्वयंसेवक तालिममा सहभागी हुँदा र छर्छिमेकीको भाँडाकुँडा सुकाउने चाड निर्माण गरिएँदा अहिले आफूलाई भ्याइनभ्याइ भएको उहाँ बताउनु हुन्छ।

गाउँपालिकाको नाम नदीबाट राखिएको छ ‘सुनकोशी’। तर सुनकोशी नदी आफैनै बाटो अविरल बिगरहेको छ भने माथिका पाखाहरू सुक्खा नै छन्। बिपी लोकमार्ग नजिकैको सुनकोशी-४ यही कुराको उदाहरण हो। यस ठाउँका करीब तीन सय घरधुरीले सदैव खानेपानीको समस्या भेल्दै आइरहेका छन्। दुई घण्टाभन्दा टाढाको पैदल दूरीदेखि अस्थायी पाइपबाट ल्याइएको खानेपानी गाउँको पुछारसम्म पुन नै पाउँदैन। यो समस्याको स्थायी समाधानका लागि नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय सिन्धुलीको आर्थिक तथा प्रविधिक सहयोगमा शुरु भएको कोटगाउँ

(पृष्ठ ५ को बाँकी)

खानेपानी आयोजनामा पारदर्शिता

लगायतका शीर्षकहरूमा विवरण समावेश गरिएको यस्तो नक्सामा अन्य निकायबाट बजेट व्यवस्थापन गरिएको भएमा सोको विवरण समेत उल्लेख गर्नुपर्छ।

सशस्त्र द्वन्द्व कालमा विद्रोही पक्षले आयोजनाको बजेट र तौरतरिकाबारे प्रश्न गर्दा नेवाले त्यस्तो पक्षलाई सामाजिक नक्सामा उल्लेख भएको बजेट र प्रविधि अनुसार नै काम गरेको स्पष्ट उत्तर दिने गरेको थियो। नेवाको पारदर्शी कार्यशैलीकै कारणले यस संस्थाले विषम परिस्थितिमा पनि आयोजनाहरू स्थगन गर्नु नपरेको गर्वपूर्ण अनुभव संगालेको छ।

खानेपानी आयोजनामा सामाजिक नक्साको उपादेयता यसको प्रयोगमा निर्भर हुन्छ। सुशासन र पारदर्शिताको चर्चा धेरै चल्ने गरेको तर व्यवहारमा अभ्यास कमै हुने गरेको वर्तमान सन्दर्भममा नेवाले अपनाउँदै आएको यो औजार जानकारीमूलक र पारदर्शिताको अनुपम औजार हुने भएकाले अन्य विकास निर्माणका कामहरूमा पनि यसको अनुसरण गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

समयानुकूल प्रविधिको प्रयोग गर्ने क्रममा, भविष्यमा सामाजिक नक्सा ‘डिजिटल सूचना बोर्ड’को रूपमा राख्न सकिन्छ, जुन वतावरण मैत्री हुन्छ। जसमा समयक्रम अनुसार जानकारी थपथट गर्न सकिन्छ। यद्यपि, ग्रामीण खानेपानी आयोजनाहरूमा यस्ता डिजिटल बोर्ड हेर्न अझै केही वर्ष कुर्नु पर्ने देखिन्छ।

डा. महेश्वर प्रसाद यादव

सहयोगीका साथमा चाड बनाउँदै फत बहादुर श्रेष्ठ

खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाले यहाँका वासिन्दामा आशाको सञ्चार भएको छ।

समुदायमा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना सञ्चालन भएपछि चाडको माग बढेको छ। फत बहादुरको हातमा सीप भएकाले मानिसहरू चाड बनाइमान आउँछन्। एउटा चाडको दुई हजार पाँच सय रुपैयाँका दरले अहिलेसम्ममा २२ वटा चाड बेचेको उहाँ बताउनु हुन्छ। “यो आम्दानी भएकाले घर खर्च चलाउन र छोराछोरीको पढाई खर्च जुटाउन सजिलो भएको छ। गाउँमा सञ्चालित विकास कार्यक्रमले गर्दा गुजारा गर्न सजिलो भएकोमा उहाँ खुशी देखिनुहुन्छ।

गाउँमा विकास आइपुग्न धेरै समय लागेको फत बहादुर बताउनु हुन्छ। “सरकार पटक पटक फेरिए, तर हाम्रो दुःख जस्ताको तस्तै रहिरह्यो” उहाँ भन्नुहुन्छ। यतिखेर ढिलै भए पनि खानेपानीको समस्या समाधानका लागि काम शुरु हुने बित्तिकै समुदायमा त्यसको प्रभाव देखिन थालेको पनि उहाँले बताउनु भयो। वास्तवमै खानेपानी आयोजनाका कारणले गर्दा मानिसहरूमा सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी बानी व्यवहारमा आएको परिवर्तन र फत बहादुर जस्ता हातमा सीप भएका व्यक्तिहरूले पाएको अवसर ‘विकासको अवसरले ल्याएको विकास’ हो।

ऋषेश्वरी देवकोटा

फत बहादुरले बनाएको चाड

पालिकाको खानेपानीको पहुँच वृद्धिमा नेवाको महत्वपूर्ण भूमिका

बागलुड जिल्लाको तमानखोला गाउँपालिका साविकको बोज्ञादोभान, तमान र खुडखानी गाविसहरू मिलेर गठन भएको हो । ६ वटा वडामा विभाजित यस पालिकामा २६११ घरधुरीका ९९८२ मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । जिल्ला सदरमुकाम बागलुड बजारदेखि १०० कि.मी. उत्तरपश्चिममा अवस्थित यस पालिकाको पूर्वमा म्याग्दी जिल्ला, उत्तरमा ढोरपाटन शिकार आरक्ष र म्याग्दी जिल्ला, पश्चिम र दक्षिणमा ढोरपाटन नगरपालिका पर्दछ ।

यस पालिकाका विभिन्न वडाहरूमा नेवाको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग र पालिकाको साफेदारी तथा उपभोक्ताहरूको सक्रियतामा २०७४ देखि खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

गाउँपालिका अध्यक्ष
श्री जोकलाल बुढा

उहाँका अनुसार विगतमा मानिसहरू खानेपानीका लागि घण्टौं खर्चन बाध्य थिए । तर अहिले घैरे छेउमा चौबिसै घण्टा पानी आउने धारा बनेपछि उनीहरूलाई धैरै सजिलो भएको छ । पानी भर्न लाने समयको बचत भएपछि मानिसहरू खेतीपाती, वस्तुभाउ पालन तथा करेसाबारीमा समय दिन थालेका र यसबाट उनीहरूको आर्थिक स्तरमा सुधार आएको अध्यक्ष बुढाले बताउनु भयो । नेवासँगको साफेदारीमा पालिकामा धमाधम खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरू निर्माण हुन थालेपछि खानेपानी र सरसफाइमा समुदायको पहुँच वृद्धि भएको उहाँ बताउनु हुन्छ । “पालिकाको मात्र बजेट र जनशक्तिले यो सम्भव थिएन, नेवाको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगले परिवर्तन संभव भयो ।” उहाँले भन्नुभयो ।

विगतमा निर्मित खानेपानी आयोजनाहरूमा सार्वजनिक धाराहरू निर्माण गरिएको भए तापनि हाल नेपाल सरकारको ‘एक घर एक धारा’ नीति अनुसार काम भइरहेको र सबै घरहरूमा धारा निर्माण गरी खानेपानीको पहुँचलाई सर्वसुलभ बनाउने पालिकाको योजना रहेको अध्यक्ष बुढाले बताउनु भयो । हाल तमानखोला गाउँपालिकाको खानेपानीमा पहुँच करिव ९० प्रतिशत रहेको छ भने यस

धन्मवरी-मावत

लामाचौर खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना अन्तर्गत निर्मित धारा

आर्थिक वर्षमा वडा नं १, २ र ५ मा गरी १९२ धारा मार्फत ११०३ जनसंख्याका लागि तीन वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरू सञ्चालन भइरहेका छन् ।

नेवासँगको साफेदारीमा निर्माण भएका तथा अन्य संस्थाहरूको सहयोगमा निर्माण भएका आयोजनाहरूको दिगोपनाका लागि पालिकाले उपभोक्ताहरूलाई प्रमुख रूपमा उत्तरदायी बनाएको र त्यसमा पालिकाले पनि आवश्यक सहयोग गर्ने योजना रहेको जानकारी अध्यक्ष बुढाले दिनुभयो । खानेपानी र सरसफाइका कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनले समुदायमा पानीजन्य रोगका बिरामीहरूको संख्या समेत घट्दै गएको दावी उहाँले गर्नुभयो ।

❖ विनोद कोइराला

(तमानखोला गाउँपालिकाका अध्यक्ष जोकलाल बुढासँगको कुराकानीमा आधारित)

नेवाको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा तमानखोला गाउँपालिकामा सम्पन्न आयोजनाहरू

क्र. सं.	आयोजना	सम्पन्न वर्ष	वडा नं.	घर संख्या	धारा संख्या	विद्यालय	लाभान्वित जनसंख्या
१	चौधेरा	सन् २०१९	२	२४	१८	१	३०८
२	कटेरी		२	३३	३१	१	२४८
३	मिलनचोक		२	३७	३७	१	३०९
४	लामाचौर		२	४३	३१		२८१
५	भुलभुले		२	८१	३०	२	६६२
६	बोज्ञादोभान		१	५७	६०	२	८५०
७	रिक्लाड	सन् २०२०	१	४१	२५	-	२३४
८	खुडखानी	सन् २०२१	५	२५२	१४०	२	१,६३३
९	तमान		३	२०७	१२४	१	२८८
१०	भएरबोज्ञा	सन् २०२२	२	४५	३४	-	२३९
११	बिस्पोल		३	१९	१५	-	८९
१२	हिजा		१	८४	६१	१	५९०
जम्मा				९२३	६०६	११	५७३१

कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिद्वारा खानेपानी आयोजनाको अनुगमन

नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय सिन्धुलीद्वारा आ.व. ०२१/२२ र ०२२/२३ मा निर्मित विभिन्न खानेपानी आयोजनाहरूको नेवाको कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति, काठमाडौं तथा प्रदेश कार्यालय सिन्धुलीका कर्मचारीहरूबाट संयुक्त रूपमा अनुगमन गरिएको छ। २०७९ फल्गुण १६ र १७ गते गरिएको सो अनुगमनमा विभिन्न खानेपानी उपभोक्ता समितिका पदाधिकारी र उपभोक्ताहरूसँग छलफल समेत गरिएको थियो।

समितिले कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ३ मा निर्माणाधीन बाटो निगाले खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना र वडा नं. ११ मा सम्पन्न औँपटार जस्मन्तार खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाको खानेपानी प्रणाली तथा फोहोर व्यवस्थापनका विभिन्न संरचनाहरूको अनुगमन गरेको थियो।

उपभोक्ता समितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूसँगको छलफलका क्रममा अनुगमन टोलीका टीमलीडर उमेश पाण्डेले खानेपानी आयोजना दिगो राख्न उपभोक्ता समितिबाट भएका पहलहरू, मर्मत कार्यकर्ताको नियुक्ति र पारिश्रमिक, खानेपानी मर्मत सम्भार कोष, खानेपानी गुणस्तरबाटे जिज्ञासा व्यक्त गर्दै आयोजनाको दिगोपनका लागि यी पक्षहरू महत्वपूर्ण रहेको बताउनु भयो। अनुगमन टोलीद्वारा खानेपानी आयोजना अवरुद्ध भएमा कसरी सुचारू गर्ने भन्ने बारेमा पनि छलफल तथा सुभावहरू दिइएको थियो।

यसैगरी कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिका सदस्य अशोक स्वाँले खानेपानी आयोजनामा प्रयोग भएका सामग्रीहरूको गुणस्तरको सुनिश्चितता तथा प्राप्त भएका सामग्री, तिनको व्यवस्थापन लगायत सामानको आम्दानी खर्चको विवरण तरिका सम्बन्धमा सम्बन्धित खानेपानी उपभोक्ता समिति र नेवाका बरिष्ठ आयोजना सहायक रामशरण सिंहसँग जानकारी लिनु भएको थियो। सो अवसरमा उहाँले सामग्रीहरूको स्टक बुक र लेखा हिसाब किताब सम्बन्धी लेजरको पनि अध्ययन गर्नु भएको थियो।

अनुगमन टोलीमा कार्यक्रम अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिका सदस्यहरूका साथै नेवा प्रधान कार्यालयका वास प्रबन्धक अरुण श्रेष्ठ, नेवा बागमती प्रदेश कार्यालय प्रमुख मैत्रेयी शर्मा, योजना, अनुगमन तथा रिपोर्टिङ सुपरभाइजर नवीन घिमिरे तथा वरिष्ठ अनुगमन सहायक विवेक प्रसाद दाहाल रहनु भएको थियो।

आयोजनाहरूको अनुगमन पश्चात समितिका सदस्यहरूले नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय, सिन्धुलीका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूसँग यस आर्थिक वर्षमा संचालित खानेपानी आयोजनाहरूको प्रगति तथा समस्याहरूका सम्बन्धमा छलफल गरी सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरूका सम्बन्धमा सुझाव दिनुभएको थियो।

❖ विवेक प्रसाद दाहाल

खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रममा नेवाको सहभागिता

यस त्रैमासिक अवधिमा आयोजित खासस्व सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरूमा नेवाको सहभागिता रह्यो। यस अन्तर्गत २०७९ चैत्र ५ र ६ गते काठमाडौंमा आयोजित “पानीको संरक्षण र जलवायु परिवर्तनको असरलाई सम्बोधन गर्न आकाशेपानी संकलन” सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यशालामा नेवाका निर्देशक ई. रेशम जंग सिंह, वाश प्रबन्धक अरुण कुमार श्रेष्ठ, प्राविधिक संयोजक ई. सञ्जीव कुमार थापा, फण्ड रेजिड संयोजक उमेश बस्नेत र एमआइएस अफिसर विपिन हाडाको सहभागिता थियो। कार्यक्रममा निर्देशक सिंहले जलवायु परिवर्तन र पानी सुरक्षा चुनौती सम्बन्धी कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो।

त्यसैगरी काठमाडौंमा २०७९ चैत ६ गते आयोजित “नेपालमा दिगो भूमिगत पानीको स्रोत व्यवस्थापनका चुनौती र अवसरहरू” विषयक “एघारौं राष्ट्रिय भूमिगत पानी गोष्ठी” मा पीएमआर प्रबन्धक डा. महेश्वर प्रसाद यादवको सहभागिता रहेको थियो। वातावरण, ऊर्जा र पानीको लागि अनुसन्धान केन्द्र, द स्माल अर्थ नेपाल २००१, उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन बोर्ड, र भूमिगत जलस्रोत विकास समितिद्वारा संयुक्त रूपमा आयोजित उक्त भूमिगत पानी सम्बन्धी अनुसन्धानात्मक लेखहरूको प्रस्तुति गरिएको थियो।

नेपाल सरकारको खानेपानी मन्त्रालयद्वारा काठमाडौंमा चैत्र १४ गते आयोजित “नेपालको खासस्व क्षेत्रको वित्त-संयोजन सम्बन्धी तयारी कार्यशाला” मा नेवाका पीएमआर प्रबन्धक डा. महेश्वर प्रसाद यादवको सहभागिता रह्यो। यस कार्यशालामा खासस्व क्षेत्रका सरोकारवालाहरूले संयुक्तरूपमा वित्त-संयोजन सम्बन्धी पुनरावलोकन गरेका थिए।

नेवाका निर्देशक ई. रेशम जंग सिंह जलवायु परिवर्तन र पानी सुरक्षा चुनौती सम्बन्धी कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु हुँदै

यसैगरी चैत २० गते ललितपुरमा युएसएआईद्वारा आयोजित “नेपाल सहयोग स्थानीयकरण कार्यशाला” मा निर्देशक ई. रेशम जंग सिंह र फण्ड रेजिड संयोजक उमेश बस्नेतको सहभागिता रहेको थियो। कार्यक्रममा युएसएआईले आफ्नो बजेटको २५ देखि ४० प्रतिशत रकम स्थानीय संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न विनियोजन गर्ने जानकारी दिएको थियो।

संयुक्त राष्ट्र संघ, डरहम विश्वविद्यालय र सजग नेपालको टोलीद्वारा संयुक्त रूपमा २०७९ चैत्र २२ गते राष्ट्रिय तयारी र प्रतिक्रिया योजना विकास कार्यशाला अन्तर्गत सरकारलाई सहयोग गर्ने उद्देश्यले आयोजित जोखिम मोडलिङ र आकस्मिक योजना सम्बन्धी छलफल कार्यक्रमा नेवाका फण्ड रेजिड संयोजक उमेश बस्नेत सहभागी हुनुभयो।

❖ विपिन हाडा

लैंगिक हिंसा विरुद्धको ऐक्यबद्धता र लैंगिक समानतामा नेवाको भूमिका

पृष्ठभूमि

वर्तमान समयमा लैंगिकता र समानताका विषयमा चर्चा नभएको क्षेत्र बिरलै होला । प्रत्येक क्षेत्रमा विश्वव्यापीकरणको तीव्र प्रभाव परेको वर्तमान परिवेशमा व्यक्तिको हक, अधिकार, दायित्वहरूलाई पनि महत्व दिन थालिएको छ । यसमा लैंगिक समानताको सवाल अछुतो रहने कुरै भएन । यद्यपि, लैंगिकताका सवालको चर्चा गर्ने हो भने राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय आयामबाट हेर्दा पनि अपेक्षित परिणाम आएको देखिँदैन, अर्थात् लैंगिक समानताको अवस्था विश्वव्यापी रूपमै सन्तोषजनक अवस्थामा रहेको पाइँदैन । विश्व स्वास्थ्य संगठनद्वारा सन् २०२१ मा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार विश्वमा ३० प्रतिशत महिला अफै पनि शारीरिक एवं यौनिक हिंसामा परिरहेका छन् भने १५ देखि ४९ वर्षका २७ प्रतिशत महिलाहरू श्रीमान्बाट हिंसामा परेका छन् । सन् २०२० मा मात्र ८१ हजार महिला हरेलु हिंसाका कारण मारिएका थिए जसमा ५८ प्रतिशत मृत्युको कारण श्रीमान्को यातना रहेको छ ।^१ यस्ता समाचारहरूको अधिकताले यस्ता घटनाहरू सामान्य जस्तो लागे पनि सभ्यताको चरमचुलीमा पुगेको भनिने मानव जातिका लागि यो एक लज्जाको विषय हो ।

नेपालको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा

नेपालको सन्दर्भमा लैंगिक समानताको अवस्था हेर्ने हो भने विगतको तुलनामा सुधारोन्मुख देखिए पनि सन्तोष गर्न सक्ने अवस्था भने छैन । एकातिर महिलाहरू घरबाट बाहिरै निस्कन सकेका छैन भने अर्कातिर व्यावसायिक दक्षता हासिल गर्न अघि बदन खोजेका महिलाहरूमा युगौदेखि बोभिलो, पेचिलो अनि पूर्वाग्रही बनेको पितृसत्ताले उद्दै नसक्ने बोझ र व्यवधानहरू थपिदिएको छ । उनीहरूले एकातिर कार्यालयको काममा कुनै पनि बन्धन र बोझबाट मुक्त वर्गसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु परिरहेको छ भने अर्कातिर घरभित्र चुलो चौकाको दायित्व त छैंदैछ । समग्रमा रुढीवादी समाजले दिएको दोस्रो दर्जाको परिणति खोग्न महिलाहरू बाध्य छन् ।

कोभिड महामारी शुरु भएदेखिको मात्र अवस्थालाई हेर्ने हो भने पनि विश्वव्यापी रूपमा ४५ प्रतिशत महिलाहरू घरेलु हिंसामा परेको तथ्यांक रहेको छ । प्रत्येक १० जना महिलामध्ये सात जनाले शारीरिक एवं मौखिक दुर्व्यवहार खेल्नु परेको र प्रत्येक १० जना महिलामध्ये ६ जनाले यौनजन्य हिंसा भोग्नुपरेको पछिल्लो तथ्यांकले देखाएको छ ।^२

नेपालमा घरेलु हिंसालाई विगतका दिनहरूबाटै कथित पितृसत्ताले सामान्य तरिकाबाट अर्थात् रहेको छ । सामाजिक रूपमा महिला हिंसाका घटनामा महिला र पुरुष दुबैले महिलालाई नै दोषी बनाइरहेका हुन्छन् भने गम्भीर प्रकारका हिंसामा समेत महिलालाई नै दोषी बनाइने

¹. UNODC, 2021

². <https://www.un.org/en/observances/ending-violence-against-women-day>

हुँदा न्यायका लागि सम्बन्धित निकायमा पहल गरिएको पाइँदैन । पछिल्लो तथ्याङ्कलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मात्र २१ हजार ४ सय ५१ महिला हिंसा घटनाका दर्ता भएका छन् भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० को असोज महिनासम्ममा ५ हजार ४ सय ३५ महिला हिंसाका घटनाहरू दर्ता भएका छन् ।^३

हिंसा पीडितकै प्रतिशत ५० को हाराहारीमा पुगेको समाजमा लैंगिक समानताको अवस्था कस्तो होला ? कुनै व्याख्याको आवश्यकता नै पर्दैन । यद्यपि, यस अवस्थालाई घटाउन नेपाल सरकारले सकदो प्रयास भने गरिरहेको छ । घरेलु हिंसालाई सम्बोधन गर्नका निमित्त नेपालमा घरेलु हिंसा विरुद्धको ऐन, २०६६ एवं घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) नियमावली, २०६७ को व्यवस्था भएको छ भने नेपालको संविधान २०७२ ले भाग २ मा मौलिक हक अन्तर्गत धारा ३८ मा महिलाको हकको व्यवस्था गरेको छ । मुलुकी अपराध संहिता ऐन २०७४ ले पनि करणी सम्बन्धी कसूर तथा विवाह सम्बन्धी कसुरको व्यवस्था गरेर महिलालाई यौन उत्पीडन र बाल, अनमेल तथा बहुविवाह जस्ता अपराधकर्मबाट बचाउने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी दिगो विकास लक्ष्य, २०३० ले पनि लक्ष्य ५ मा लैंगिक समानता शीर्षक राखेको छ, जसको उद्देश्य महिला माथि हुने प्रत्येक प्रकारका हिंसा निर्मूल पार्ने रहेको छ । यसमा नेपाल सरकारले समेत हस्ताक्षर गरेको हुनाले यसमा उल्लिखित बुँदाहरूको पालना गर्न नेपाल बाध्य छ । यसैगरी महिला हिंसालाई शून्यमा भार्नका लागि नेपालमा राष्ट्रिय महिला आयोगको स्थापना भएको छ । घरेलु हिंसा वा महिला हिंसा भएको, भझरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने जो सुकै व्यक्तिले सो सम्बन्धी विवरण खुलाई प्रहरी कार्यालय, राष्ट्रिय महिला आयोग वा सम्बन्धित स्थानीय तहसमक्ष लिखित वा मौखिक उजुरी दिन सक्नेछ । हाल सबैतर टेलिफोन सेवा उपलब्ध भएको हुनाले राष्ट्रिय महिला आयोगको हेल्पलाइन नम्बर ११४५ मा फोन गरेर महिला हिंसा सम्बन्धी सूचना

लैंगिक हिंसा भएमा

खबर गरौं

टेलिफोन एस एम एस अनलाइन राष्ट्रिय महिला आयोगको

दिन सबैभन्दा सजिलो छ । तर यस्ता सूचना सत्य र प्रामाणिक भने हुनु पर्छ । यस नम्बरमा फोन गर्दा पैसा लाग्दैन र फोन गर्नेको सूचना गोप्य राखिनेछ । यस नम्बरमा पीडित आफैले वा हिंसा देख्ने जो कसैले पनि फोन गर्न सक्नेछ ।

³. नयाँ पत्रिका दैनिक, २०७९ मंसिर २१, बुधबार

लैंगिक हिंसाका घटनाहरूलाई शून्यमा भर्न एवं महिलालाई समान अधिकारबाट वज्ज्चत नगर्नका लागि विविध राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय दिवस मनाउने, लैंगिक हिंसा विरुद्धका अभियान चलाउने, वार्षिक कार्यक्रममा महिला सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने लगायतका पहलहरू पनि नियमित रूपमा हुँदै आएका छन् । यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारले प्रत्येक वर्ष मार्च ८ का दिनलाई अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवस मनाउने, प्रत्येक वर्ष नोभेम्बर १५ देखि डिसेम्बर १० सम्म महिला हिंसा विरुद्ध १६ दिने अभियान चलाउने, यसै समयमा मर्यादित महिनावरी सप्ताह मनाउने कार्यक्रमहरू पनि गरिरहेको छ ।

कानुनी/नीतिगत प्रावधान र व्यवहारमा देखिएको खाडल भने चिनाको विषय हो । सार्वजनिक सवारी साधनबाट यात्रा गर्दा महिलाहरूले भोग्नु परेका कठिनाईहरू, कार्यालय र सार्वजनिक स्थानमा महिलाहरू मारिय गरिने व्यवहारहरू अझै पनि पूर्वाग्रही छन् । सबैको संवेदनशीलताले मात्र यस्ता पूर्वाग्रही व्यवहारहरू हट्टने कुरामा द्विविधा छैन ।

लैंगिक समानताका लागि नेवाको पहल

राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाटै लैंगिक समानतालाई विशेष प्राथमिकता दिएको यस सन्दर्भमा नेवाले पनि लैंगिक समानताको मूल मर्मलाई अग्निकार गरिरहेको छ । नेवाले कर्मचारी छनौटमा महिलालाई विशेष प्राथमिकता दिइरहेको अवस्था छ भने यसले आफ्नो नीतिमा महिला कर्मचारीहरूलाई दैनिक कार्य सम्पादनको सन्दर्भमा पनि दुई वर्ष सम्मका बच्चा भएका महिला कर्मचारीहरूलाई लचिलो समयको व्यवस्था गरेको छ । यसका साथै मातृत्व महिलाको जन्मसिद्ध अधिकार भएको तथ्यलाई सम्मान गर्दै नेवाले दुई महिनासम्म सुत्केरी बिदा दिने र फिल्ड कर्मचारीको हकमा सुत्केरी हुनु पूर्व र सुत्केरी भए पश्चातको सुत्केरी बिदा सकिएपछि कार्यालयमै बसेर काम गर्ने वातारण मिलाउने

व्यवस्था गरेको छ ।

कर्मचारीका हकमा मात्र नभई समुदायमा पनि लैंगिक सवालमा विशेष ध्यान दिई उपभोक्ता समिति गठन गर्दा नेतृत्व तहमा अध्यक्ष एवं उपाध्यक्षमध्ये अनिवार्य एक महिला तर्था कोषाध्यक्ष महिला हुनुपर्ने तथा समितिमा कमितिमा पनि ४९ प्रतिशत महिला सहभागिता हुनुपर्ने, मर्मत सम्भार कार्यकर्तामा महिलालाई प्राथमिकता दिई अनिवार्य रूपले कमितिमा ५० प्रतिशत महिला छनौट गरिनु पर्ने जस्ता प्रावधान राखेको छ । यस्ता व्यवहारसिद्ध अनुभवका आधारमा नेवाले अढाई दशक अघि नै 'लैंगिक तथा गरीबी संवेदनशील पद्धति' अपनाएर महिला तथा ज्यादै विपन्न र पछाडि पारिएका व्यक्तिहरूलाई खानेपानी र सरसफाइ सेवाको सुनिश्चितता गराउन थालेको थियो । नेवाको निरन्तर पैरवीका कारण यो पद्धति नेपाल सरकारद्वारा तर्जुमा गरिएको खानेपानी तथा सरसफाइ रणनीति २००४ मा समावेश हुन पुग्यो । परिणामस्वरूप आज देशभरि बनिने खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूले लैंगिक तथा गरीबी संवेदनशील पद्धति अवलम्बन गर्ने गरेका छन् ।

यसैगरी लैंगिक समानताका सन्दर्भमा राज्यले लिएको नीतिलाई सहयोगी भूमिका प्रदान गर्ने उद्देश्यले प्रत्येक वर्ष अन्तर्राष्ट्रिय नारी दिवस र लैंगिक हिंसा विरुद्धको १६ दिने अभियान मनाउँदा नेवाले काम गर्ने समूदायमा पनि जनजागृतिमूलक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्ने गरेको छ । यसका साथै कार्यालयलाई लैंगिक मैत्री बनाउने, कर्मचारीहरूबीच लैंगिक विभेद नगर्ने नगराउने लगायतका नीति समेत लिएको छ, जुन नीति सामुदायिक विकासका लागि काम गर्ने अन्य निकायका लागि पनि अनुकरणीय हुन सक्छ ।

❖ मैत्रेयी शर्मा

४. उमेश पाण्डे, 'तीन दशकलाई फर्केर हेर्दा', गैरवपूर्ण यात्राका तीन दशक, नेवा, पृष्ठ ५

